

ARCHITECTUUR

LOKAAAL

VOORJAAR 2019 | #93

Urban mining

Burgertop helpt bij
omgevingsvisie
Lunetten

Proeftuin
Aardgasvrij
Boven Pekela

ARCHITECTUUR LOKAAL

Handreikingen voor opdrachtgeverschap

Architectuur Lokaal
Tussen de Bogen 18
1013 JB Amsterdam
020 530 40 00
info@arch-lokaal.nl
www.arch-lokaal.nl
www.ontwerpwedstrijden.nl
@ArchLokaal

REDACTIE

Hoofdredactie: Cilly Jansen
Redactie & productie: Margot de Jager

VORMGEVING

CO3 grafisch ontwerpers, Woltera Niemeijer

ISSN 1385-0482

DONATIES

Architectuur Lokaal is een culturele ANBI. Heeft u belang bij ons werk ten behoeve van een gezonde bouwcultuur, of vindt u ons werk belangrijk? Maak dan gebruik van de extra belastingvoordelen voor donateurs. Kijk voor meer informatie op www.arch-lokaal.nl/donatie/eenmalig-geven.

Alle uitgaven van het tijdschrift, vanaf 1993, zijn te vinden op www.arch-lokaal.nl/publicaties/tijdschrift.

Architectuur Lokaal, Handreikingen voor opdrachtgeverschap, wordt uitgegeven in het kader van de Actieagenda Ruimtelijk Ontwerp en verschijnt regelmatig.

Foto omslag: Rijksmonument Waterloopbos, Marknesse | FOTO SAKE ELZINGA

Mensenwerk

Telkens weer levert nieuwe technologie nieuwe inzichten op - en andersom. Razendsnelle digitale ontwikkelingen hebben de samenleving wereldwijd veranderd; andersom is door veranderende opvattingen over duurzaamheid een techniek zoals *urban mining*, het 'delven' van metaal uit stadsafval, in opkomst.

Hoewel oude technieken vaak verdwijnen, worden ze soms toch voor het nageslacht bewaard. Zo functioneerden de op schaal nagemaakte waterwegen van onder meer de Nieuwe Waterweg, het Noordzeekanaal en de Maasvlakte in het Waterloopbos in de Noordoostpolder jarenlang als uitprobeer- en testplek voor het Waterloopkundig Laboratorium De Voorst. Het jonge polderbos in Marknesse was de ultieme plek om met behulp van schaalmodellen te bouwen aan de wereldberoemde waterkennis van Nederland. Toen de levensechte modellen door computersimulatie overbodig werden, voorkwamen actieve omwonenden dat het bos ten prooi viel aan bouwplannen voor een bungalowpark. In 2002 kocht Natuurmonumenten het bos en het laboratorium werd een Rijksmonument. Sinds de publieke openstelling blijft de belangstelling voor het voorheen verboden gebied alleen maar toenemen.

Techniek is ook een vaardigheid die bij het maken van prijsvraagplannen en het opstellen van omgevingsvisies noodzakelijk is. 'Vluchtige' techniek, vanaf papier niet altijd direct toepasbaar, ontwikkelt zich in de praktijk. Dat is nog niet zo eenvoudig, het ontwikkelingsproces neemt soms jaren in beslag. Hoe betrek je bewoners en belanghebbenden op een goede manier bij het maken van plannen en visies? En hoe voorkom je dat bij het uitpluizen van grote nieuwe opgaven de technocratische aanpak de overhand krijgt?

Nieuwe inzichten kunnen leiden tot nieuwe techniek met oude materialen, met verrassende en zelfs poëtische resultaten. Soms zijn de toepassingen geïsoleerd in een afgesloten testlaboratorium, maar met gebruikmaking van de kennis van veel mensen, steeds vaker openbaar.

Cilly Jansen,
directeur Architectuur Lokaal

Inhoudsopgave

04 De Onlanden

06 Van klein naar groot

De gemeente Littenseradiel heeft zich opgedeeld en bestaat niet meer. Hoe kwam dit besluit tot stand? Een gesprek met oud-burgemeester Johanneke Liemburg van de voormalige gemeente Littenseradiel. | MEREL MELIEF

08 En de winnaar is...

Een van de twee winnaars van de prijsvraag Who Cares voor de locatie Almere Haven was het plan *BloemkoolBurenBond en Hedendaagse Hofjes* van team Peter van Assche. Hoe verloopt de ontwikkeling na het winnen van de prijsvraag in 2017? Een gesprek met Peter van Assche. | VINCENT KOMPIER

10 De Woonvraag - dilemma's in de woningbouw

Architect Liesbeth Janson laat met haar CPO-projecten in de Spoorzone in Delft zien wat bouwgroepen kunnen betekenen voor de ontwikkeling van de stad. VINCENT KOMPIER VROEG naar haar ervaringen.

12 Grensverleggers

Brainport Smart District Helmond moet de slimste wijk van de wereld worden. Basis van dit 'living lab' vormt de wisselwerking tussen bewoners en de nieuwste technologieën. Wat betekent deze participatieambitie voor de rol van de gemeente Helmond. Een interview met wethouder Cathalijne Dortmans | VINCENT KOMPIER

14 En ik dan?

Column over de relatie tussen geluk en leefomgeving. | ROOS DOHMEN

15 Circulair

Urban mining gaat over hergebruik van materialen en is een ontwikkeling waar Nederlandse gemeenten in potentie een grote rol in kunnen spelen, met als doel het verder ontwikkelen van een circulaire economie. Een interview met de oprichter New Horizon Urban Mining, Michel Baars. | VINCENT KOMPIER

17 Van groot naar klein

Hoe kunnen sport en bewegen een plek krijgen in de omgevingsplannen en op welke manier kan ruimtelijk ontwerp een bijdrage leveren aan een actieve, gezonde en prettige leefomgeving. | DANIEL CASAS VALLE

19 Energie

Bewoners nemen het initiatief te onderzoeken hoe Boven Pekela en Doorsnee buurt binnen tien jaar aardgasvrij gemaakt kunnen worden zonder dat de woonlasten omhoog gaan. Hoe succesvol zijn ze hierin? | MARGOT DE JAGER

21 De omgevingswet

In de Utrechtse wijk Lunetten organiseerden bewoners een burgertop. De resultaten vormden de basis voor de omgevingsvisie Lunetten. | BERNY VAN DER DONK

24 Cross-Over

Ruimtelijke opgaven geïnspireerd door een andere discipline of vice versa.

Brug en slenk in de Onlanden | FOTO ROBERT WIERENGA

De Onlanden

Dichtbij de stad Groningen ligt een natuurgebied van circa 3.500 aaneengesloten voetbalvelden groot, met ruige hooilanden, moerasbos en volop ruimte voor overtollig water. In 2012 werden de voormalige akkers tussen Groningen, Eelde en het Leekstermeer onder water gezet.

Uitkijktoren | FOTO ATELIEREEN ARCHITECTEN

Houten bank in De Onlanden | FOTO ROBERT WIERENGA

FOTO WATERSCHAP NOORDERZIJLVEST, HENK ENTING

INFORMATIE

De provincie Drenthe en waterschap Noorderzijlvest combineerden het aanleggen van nieuwe natuur met waterberging, in samenwerking met gemeenten, inwoners, landbouw, natuurorganisaties en kadaster en onder leiding van DLG (Dienst Landelijk Gebied). Het totaal van plannen maken en uitvoeren duurde van 2000 tot 2014.. De gekozen naam dankt het gebied aan de combinatie van grootschalige natuurontwikkeling en grootschalige waterberging, waardoor een deel van het gebied weer 'onland' wordt. Ateliereen Architecten heeft het ontwerp gemaakt voor een uitkijktoren, die op 26 meter hoogte een schitterende uitzicht biedt over De Onlanden, op de skyline van Groningen, op de vele moerasvogels en de bijzondere grazers.

www.natuurmonumenten.nl/natuurgebieden/de-onlanden/over-dit-natuurgebied
www.noorderzijlvest.nl/ons-werk/projecten/afgeronde-projecten/waterberging

Vm. burgemeester Johanneke Liemburg

Voormalig gemeentehuis in Wommels

Eensgezind in drieën

In 2018 besloot de Friese gemeente Littenseradiel zichzelf op te delen in drieën. Een bijzonder besluit.

Hoe kwam dit besluit tot stand? Merel Melief ging op onderzoek uit. MEREL MELIEF

Ik ben onderweg naar het dorp Wommels in de oude gemeente Littenseradiel voor een bezoek aan oud-burgemeester Johanneke Liemburg. Geen straf, want de zon schijnt en de wereld lijkt met de minuut groener te worden. Terwijl ik het dorp in rijd kijk ik goed om mij heen, valt er iets bijzonders te zien? Iets waaruit blijkt dat sinds 2018 Wommels niet meer de hoofdplaats van de gemeente Littenseradiel is?

Opdeling gemeente

In juni 2013 besloot de gemeenteraad van Littenseradiel, met instemming van de bewoners, tot de opdeling van de gemeente. Een deel ging op in Súdwest-Fryslân (vijftien dorpen), een deel in Leeuwarden (tien dorpen) en het kleinste deel werd onderdeel van de nieuwe gemeente Waadhoeke (vier dorpen). Op 1 januari 2018 werd de herindeling geëffectueerd. In het gemoedelijke dorpje bekennen de dames die ik op straat aanspreek dat ze weinig van de herindeling gemerkt hebben. 'Misschien dat de straten er wel wat netter bij liggen tegenwoordig,' zegt een van hen aarzelend. Maar echt zeker weet ze dat niet. Over de herindeling hadden ze zich best even zorgen gemaakt. Want als je weet wat je hebt, is het onbekende niet altijd aantrekkelijk. Maar nu zijn ze eigenlijk best tevreden en zo ziet het dorp er ook uit.

Pas als ik bij het oude gemeentehuis kom, zie ik voor het eerst een van de consequenties van de herindeling: het staat leeg. Er is een houten plankje tegen de brievenbus aangetimmerd. De buurman staat in zijn tuin het onkruid te wieden. Of hij iets merkt van de herindeling? Dat valt wel mee: 'Het is wel wat onpraktisch en we missen misschien de aanloop. Maar de gemeente is er toch ook vooral voor praktische zaken?' Hij had er, afgezien van het vernieuwen van zijn paspoort, niet zoveel mee te maken. Als ik zeg dat ik straks een afspraak met oud-burgemeester

Liemburg heb, glimlacht hij. 'Die heb ik vaak ontmoet, ik zat namelijk bij de brandweer.' Hij weet ook wel waar ze woont en wijst me de weg. In een dorp als dit is Google Maps overbodig en vriendelijkheid geen uitzondering: Littenseradiel werd zes keer uitgeroepen tot veiligste gemeente door het Algemeen Dagblad.

Denken vanuit de burger

Er zijn burgemeesters die liever niet in het dorp wonen waar ze werken en op enige afstand blijven. Maar Johanneke Liemburg behoort niet tot deze categorie. In de zeventien (!) jaar dat ze burgemeester van de gemeente Littenseradiel was heeft ze met plezier in Wommels gewoond. En ook nu, een jaar na de herindeling, zit ze hier prima. 'Ik weet dat ik alles gedaan heb om het goed af te ronden, en dat weten de bewoners ook. Daar maak ik me helemaal niet druk om.' De oud-burgemeester verbindt de recente herindeling met gemak met die van 1984, die ze meemaakte als Statenlid van de Provincie Fryslân. 'Ik begrijp dat grotere gemeenten nodig zijn in een tijd dat

'We zijn doorgeschoten in het idee dat alle antwoorden bij de burgers liggen'

alles groter wordt: de woningcorporaties, de zorginstellingen. Als kleine gemeente groeit het je op een gegeven moment boven het hoofd. Maar veel gemeenten zijn tegenwoordig zo groot dat ze geen gevoel meer hebben voor de verschillende behoeften van verschillende soorten dorpen en steden.' Als burgemeester van Littenseradiel zag Liemburg de gemeenten om zich heen steeds groter worden. Samen met buurgemeente Wûnseradiel verzette ze zich tegen een fusie. Maar toen ook die

Wommels

Voormalig gemeentehuis gesloten

FOTO'S MEREL MELIEF

gemeente overstag ging en onderdeel werd van de gemeente Súdwest-Fryslân veranderde het speelveld zo dat het verzet onhoudbaar werd. De provincie kwam met het voorstel om op te gaan in de nieuw te vormen gemeente Noordwest-Friesland. 'Maar wij wilden eerst dat de burgers zich erover konden uitspreken,' zegt Liemburg. Liemburg wilde van af het begin eerlijk zijn tegen de bewoners: 'We hebben uitgelegd dat we het niet gingen redden en de meeste bewoners begrepen dat wel. Toen was de vraag: Hoe nu verder? Vanaf het begin hebben we niet vanuit de bestuurder maar vanuit de bewoner proberen te denken. We hebben een analyse gemaakt: Waar gaan ze naar school? Waar worden de boodschappen gedaan? Hoe verhouden de dorpen zich tot elkaar? Daar kwam uit dat de dorpen waren gericht op Sneek, op Bolsward, Franeker of Leeuwarden. Die uitkomsten hebben we voorgelegd aan de dorpen.'

Elk dorp wordt gehoord

Liemburg stond erop om bij elk dorp langs te gaan: 'Ik vond het belangrijk dat het niet alleen een nuttige maar ook een mooie avond werd.' Natuurlijk vroegen sommigen zich af of het allemaal nodig was, het nam veel ruimte in op de agenda. 'Ik vond dat dit de manier was om er voor te zorgen dat men echt tevreden terug kon kijken op dit proces. We zorgden ervoor dat we de tijd namen,' zegt Liemburg. Na het serieuze werk was er altijd tijd voor een drankje en een goed nagesprek. 'De boosheid die er bij sommige mensen was kwam dan vaak naar boven, daar konden we het dan gewoon over hebben.' Uiteindelijk stemden de inwoners in met het splitsingsmodel. 'Natuurlijk is nooit iedereen het ermee eens. Maar ook de mensen die het liever anders hadden gezien konden begrijpen waarom deze keuze was gemaakt.' Liemburg heeft tot het einde toe de belangen behartigd van de bewoners van haar gemeente. 'De dorpen die onderdeel zijn van de gemeente Leeuwarden zijn wel eens de dupe van die stedelijke wetgeving. Daar maak ik me weleens zorgen over. Een gemeente moet begrijpen dat dorpen heel anders in elkaar zitten. Als een festival in de stad niet doorgaat komt er wel weer een nieuw. Maar een jaarlijks terugkerend dorpsfeest, daar is er maar één van, daar moet je zorgvuldig mee omgaan,' zegt Liemburg. Als ze terugkijkt is het succes van de gemeentelijke herindeling voor een groot deel te danken aan het proces. 'Er komt dan naar boven

waar mensen zich zorgen over maken. Veel mensen vroegen zich bijvoorbeeld af of het iconische openluchtspel van Jorwerd nog wel door zou gaan. Maar dat is niet aan de gemeente, omdat dit evenement helemaal gedragen wordt door bewoners en sponsors. Of het behoud van de Friese taal. Dat hangt ook niet af van de gemeente. Dat doen de bewoners zelf.'

'Een goed functionerende democratie vraagt iets van de overheid én van de inwoners'

Het is een bijzonder verhaal: een gemeente die zich vrijwillig in drieën splitst. Het laat zien dat een open gesprek met de bewoners tot bijzondere conclusies kan leiden. Dat vraagt om begrip van twee kanten. 'We zijn doorgeschoten in het idee dat alle antwoorden bij de burgers liggen. Een goed functionerende democratie vraagt iets van de overheid én van de inwoners', concludeert Liemburg. ←

INFORMATIE

In de rubriek **Van klein naar groot** volgen we een recent samengevoegde gemeente. Dit keer gaat het om een omgekeerde beweging: een gemeente die zich opsplijste in drieën.

Merel Melief is hoofdredactrice van het tijdschrift *Noorderbreedte* en freelance journalist.
www.noorderbreedte.nl

Johanneke Liemburg (PvdA) was van 2000 tot 1 januari 2018 burgemeester van de gemeente Littenseradeel.

Winnend prijsvraagontwerp BloemkoolBurenbond | VISUALS TEAM PETER VAN ASSCHE

Vasthouden en doorzetten

Doorontwikkeling winnend ontwerp
prijsvraag **Who Cares** in Almere Haven

In 2017 schreef het College van Rijksadviseurs, onder aanvoering van Rijksbouwmeester Floris Alkemade samen met de gemeenten Almere, Sittard-Geleen, Groningen en Rotterdam de prijsvraag Who Cares uit.⁽¹⁾ Het motto van de prijsvraag luidde 'De kunst van het samenleven'. De prijsvraag was gericht op het versterken van de toekomstbestendigheid van woonwijken. Er werd gevraagd om radicale, realistische en realiseerbare visies die antwoord geven op de vergrijzing en de veranderingen in de zorg en ondersteuning. Een van de twee winnaars voor de locatie Almere Haven was het plan *BloemkoolBurenBond en Hedendaagse Hofjes*. Dit plan werd opgesteld door het team van Peter van Assche (bureau SLA), Renet Korthals Altes (openbare ruimte), Kirsten Hannema (publicist), Bart Lammers (zorgontwikkelaar) en Ruud van der Kind (Pameijer). Aan het team is later Lars Mosman van Dubbel L buurtontwikkelaars toegevoegd. Voor de locatie werd een geheel nieuwe vorm van wonen en samenleven bedacht. Een gesprek met Peter van Assche over de **voorgang van het project**. VINCENT KOMPIER

Vier kenmerkende elementen

De achtergrond van het plan is het demografisch-specifieke karakter van Almere: een jonge gemeente die uitgroeide tot een stad waar steeds meer huishoudens in eengezinswoningen wonen, waar de kinderen inmiddels uit zijn uitgevlogen. Almere Haven zal als oudste deel van Almere over twintig jaar bijna voor een derde (28%) bestaan uit mensen van 65 jaar of ouder. Hoewel heel Nederland vergrijsd, komt dat in Almere, deels door de eenzijdige bevolkingsopbouw, pregnant naar voren. Almere is altijd voorloper geweest in het stimuleren en realiseren van bijzondere woonconcepten.

Transformatie is iets waar de stad minder ervaring mee heeft. Met het plan van *BloemkoolBurenbond* en *Hedendaagse Hofjes* wordt voor het eerst een stap naar innovatieve binnenstedelijke transformatie gezet. Voorgesteld wordt om wonen en zorg te koppelen; als organisatie- en financieringsvorm wordt een coöperatie beoogd.

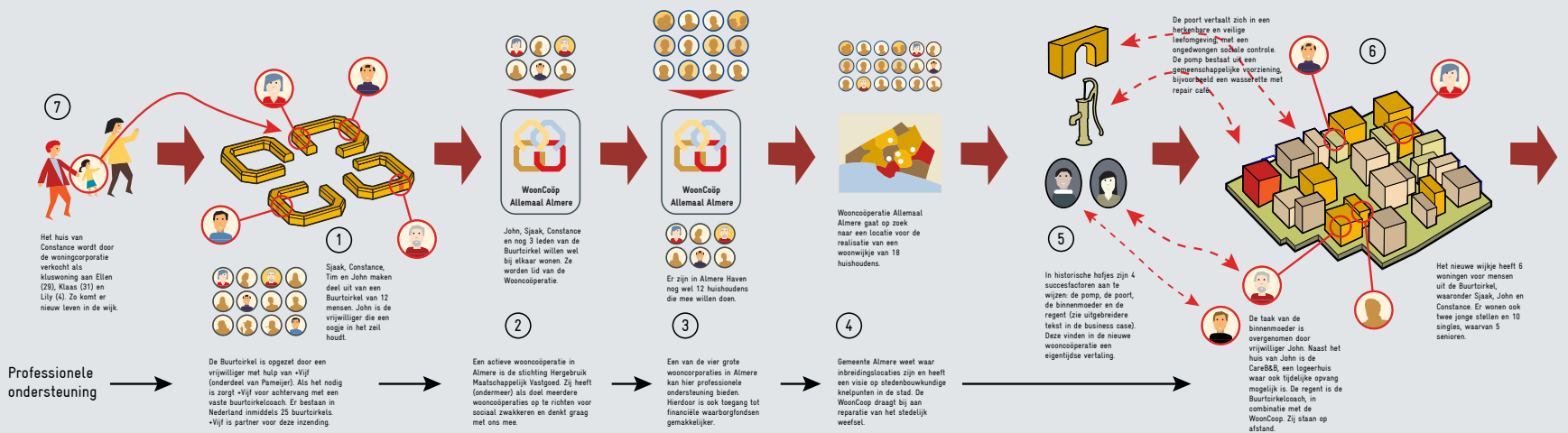
Ruimtelijk worden twee beproefde concepten samengevoegd: het hedendaags hofje en de 'burenbond'^[2]. Vier elementen die kenmerkend zijn voor het aloude hofje zijn in dit ontwerp op een nieuwe manier samengebracht: de poort (herkenbare veilige omgeving), de pomp (de ontmoetingsplek), de regent (organisatie) en de binnenmoeder (vrijwilliger). De methodiek van burenbond brengt mensen bij elkaar op basis van gedeelde waarden. De 90 woningen van het project kennen een rijke diversiteit aan woningtypes: van gezinswoningen van 120 m² tot *leerwoningen* van 30 m². Er zijn verschillende gemeenschappelijke ruimten.

Twee winnaars

Hoe verloopt de ontwikkeling na het winnen van de prijsvraag in 2017? Van Assche: 'Onze handicap in Almere was dat de jury twee winnaars had aangewezen met de aanbeveling dat zij zouden gaan samenwerken. Daar hebben we wederzijds vanaf gezien, onder andere door het verschil van inzicht over de schaal en impact van de beide plannen. Wij werken met *BloemkoolBurenBond* op een kleinere schaal dan de winnaars van *Expeditie Almere Haven Ide kunst van het samenleven*. Van de € 50.000 prijzengeld kregen wij € 15.000 en de andere partij € 35.000 om het idee verder uit te werken.'

'Zo lijkt het steeds meer alsof een rondje door een vierkant wordt geperst'

De gemeente stelde een locatie voor: aan het Stadswerfpark in Almere Haven. Daar was recent een zwembad gesloopt waar en ruimte was ontstaan voor nieuwbouw. 'Dat was voor ons ideaal. Er had op deze plek al bebouwing gestaan, daardoor waren we geen indringers in een bestaande buurt. Tegelijk kon ons plan mooi aanhaken aan de bestaande buurten eromheen.' Dit deel van Almere Haven, gebouwd in de jaren zeventig, heeft een hovenstructuur en bestaat uiteengezinswoningen met voordeuren aan de straat en achtertuinten aan een gemeenschappelijk hof. Met de hovenstructuur als basis, draaide het team van Van Assche de ontsluiting om: in het plan zijn juist de voordeuren naar elkaar toe gedraaid. →

→ Innovatie versus het huidige systeem

'Nadat we hadden gewonnen zijn we gaan praten met diverse partijen om onder meer de financiering voor elkaar te krijgen. Vrij snel kwamen we erachter dat wie betaalt, dan ook bepaalt. En dat wilden we nu juist niet. Partijen die financieren willen ook min of meer de regie overnemen. Corporaties wilden best meewerken, maar hielden dan een soort Technisch Programma van Eisen uit 1980 voor onze neus waar ons plan aan zou moeten voldoen.'

En er waren meer beren op de weg: 'De Rijksbouwmeester heeft met de prijsvraag opgeroepen tot innovatie. Fantastisch, want dat helpt de wereld vooruit. Maar de roep om innovatie staat lijnrecht tegenover de manier waarop het huidige systeem werkt. Dan blijven er twee opties over. Of meedoen aan het systeem, maar dan moet ons plan worden aangepast, en gooien we de innovatie weg. Of we proberen het systeem aan te passen, maar dan kan het jaren duren voordat die verandering realiteit worden en zoveel tijd hebben we natuurlijk niet. We merken dat, zodra we een lijn op papier hebben gezet, diverse partijen waarvan we afhankelijk zijn voor realisatie het innovatieve karakter onderschrijven. Maar dan moet het liefst wel binnen de ouderwetse systeemlogica die zij hanteren passen. Zo lijkt het steeds meer alsof een rondje door een vierkant wordt geperst.' Van Assche is momenteel met de gemeente in overleg over de grondprijs onder het project. Daarbij stuit hij op het tweesmakenmodel dat algemeen gehanteerd wordt voor de grondprijs.

Stapeling van innovaties

'Wat lastig is voor partijen die mee moeten helpen aan de realisatie van ons plan, is de stapeling van innovaties. Het coöperatiemodel is een relatief onbekend model. Wij stellen menging van financieringscategorieën voor en een intelligente koppeling van wonen en zorg. En we willen natuurlijk ook een zo duurzaam en circulair mogelijk project ontwikkelen.'

Het team gelooft sterk in het coöperatiemodel: 'In dat model word je eigenaar, maar niet van de stenen. Speculeren en hopen op winst is uitgesloten, want bij dit coöperatieve model is waardeontwikkeling geen doel. We geloven echt dat het hout gaat snijden, juist omdat het resistent is tegen sociale, economische en maatschappelijke veranderingen. Het ziet de woning als niet-verhandelbaar en daarmee is het super duurzaam.' De woning als verdienmodel ziet Van Assche als probleem. Wat ontwikkeling van coöperaties ingewikkeld maakt, is dat de huidige grondprijs- en bouwsystematiek volledig op dit gegeven is ingesteld. Langzamerhand komt er meer en meer discussie of dit model houdbaar is. Zo protesteerden onlangs in Berlijn 35.000 mensen tegen de stijgende huren. De protestbeweging die daar in opkomst is wil grote particuliere vastgoedbedrijven ontegenen om zo het wonen weer betaalbaar te maken.'

Financiering: koudwatervrees

Het oprichten van een wooncoöperatie is met de methode van een Burenbond goed te doen, volgens Van Assche. Financiering van vastgoed is wel een probleem. Een traditionele hypotheek is gekoppeld aan een individu met een aanwijsbaar vastgoed. Een groep individuen met collectief vastgoed is ingewikkeld. Van de benodigde investering lijkt 70% hypothecair via een (Duitse) bank te verkrijgen. De overige 30% bestaat uit inleg van 10% eigen vermogen en 20% vreemd vermogen tegen een maatschappelijk rendement. Niet alleen

'Bij dit coöperatieve model is waardeontwikkeling geen doel.'

Nederlandse banken, maar ook de Nederlandse overheid heeft koudwatervrees voor de oprichting van wooncoöperaties. In Duitsland en Zwitserland is er actief beleid voor de stimulering van (woon-)coöperatieve verbanden, omdat de maatschappelijke (en financiële) waarde onderkend wordt. Dit uit zich in het verschaffen van achtergestelde leningen, garantiestellingen en op maat gemaakt grondprijsbeleid. Nederland kent in principe maar twee smaken: je bent of een commerciële ontwikkelaar, of een toegelaten maatschappelijke instelling (lees: woningbouwvereniging).

Aan de ontwikkeling van *BloemkoolBurenBond* en *Hedendaagse Hofjes* blijft Van Assche, ondanks de vertraging, hard werken: 'Daarbij is de kunst om geen afbraak te doen aan het innovatieve karakter van ons plan. Hoe het systeem zo te interpreteren dat onze afwijking van die logica goed uit te leggen is, dat is voor ons de grote uitdaging.' Steun ondervindt Van Assche daarbij van zowel de Rijksbouwmeester als van het Woningbouwatelier Almere, een intern aanjaagteam dat de gemeente ondersteunt in het opzetten van innovatieve woningbouwprogramma's. 'Zij houden de vinger aan de pols en laten niet los. Maar we moeten zelf ook blijven vasthouden om het beste resultaat te verkrijgen.' Wordt vervolgd. ←

INFORMATIE

[1] De prijsvraag *WHO CARES* is een initiatief van de Rijksbouwmeester in samenwerking met de ministeries van VWS en BZK, de Stichting Humanitas, de Raad voor Volksgezondheid en Samenleving, de gemeenten Almere, Groningen, Rotterdam en Sittard-Geleen en de provincie Limburg. De prijsvraag is uitgevoerd in samenwerking met Architectuur Lokaal, dat het reglement opstelde en niet opgestelde aan de hand van KOMPAS bij Prijsvragen.

[2] *KeyRing of Buurtcirkel* is een beproefde Engelse methode om vrijwilligersnetwerken te bestendigen, te versterken en te verbinden aan het professionele zorgnetwerk. Burenbond is een Nederlandse methode om vrijwilligersnetwerken te organiseren rondom gemeenschappelijke waarden.

Wij slopen niet, wij oogsten!

Interview met Michel Baars, New Horizon

Urban mining is een term die beelden oproept van vervlogen tijden: stedelijke mijnbouw. Wie beelden ziet van zwarte bergen gedolven steenkool heeft het mis. *Urban mining* gaat over hergebruik van materialen en is een ontwikkeling waar Nederlandse gemeenten in potentie een grote rol in kunnen spelen, met als doel het verder ontwikkelen van een circulaire economie. Michiel Baars is oprichter van New Horizon, een bedrijf waar *Urban mining* centraal staat. VINCENT KOMPIER

Van grondstof naar bouwstof

Urban mining houdt in dat waardevolle materialen, producten en grondstoffen uit de bestaande gebouwde omgeving op een gecontroleerde wijze worden terug gewonnen. Zo wordt sloopmateriaal waardevol en kan opnieuw gebruikt worden. *Urban mining* is een van de manieren om invulling te geven aan het begrip circulariteit. Er wordt weliswaar al heel veel (bouw)materiaal hergebruikt, maar vaak neemt de waarde daarvan bij hergebruik af.

Bij *Urban mining* is geen sprake van waardevermindering, legt Michiel Baars uit. Recyclen is iets anders als hergebruik: 'Bouwpuin als fundering gebruiken voor de aanleg van een nieuwe weg is *downcyclen*. Hergebruik betekent dat materiaal dezelfde waarde behoudt en dus opnieuw gebruikt wordt.' New Horizon haalt bruikbare materialen en grondstoffen uit gebouwen. Dat doen zij op de 'natuurlijke momenten', zoals bij renovatie, transformatie of sloop van gebouwen. Daarmee hebben zij zich gespecialiseerd in goede coördinatie en een slim oogstproces. Voor New Horizon is →

→ *urban mining* geen tijdelijke trend: 'Als het om hoogwaardig hergebruik gaat en om *upcyclen* van producten en grondstoffen die uit gebouwen vrijkomen bij renovatie, transformatie en sloop, kan circulariteit al concurreren met de gebruikelijke lineaire manier van werken.'

New Horizon is een netwerkorganisatie en werkt met andere bedrijven samen, want samenwerken is essentieel voor een goed werkende circulaire economie. Producenten en distributeurs van bouwmaterialen, financiers, maar ook het Nederlands Instituut voor Bouwbiologie en Ecologie (NIBE) zijn partner. Deze partijen werken samen in het *Urban Mining Collective*.

Materialenpaspoort is achterhaald

In hoeverre speelt *urban mining* bij gemeenten in Nederland? Baars: 'Als er een partij is in Nederland, die weet hoe je bouwvolumes en sloopvolumes op elkaar kunt laten aansluiten, dan zijn het de gemeenten. Als je gaat slopen moet je dat melden en vermelden welke materialen er vrijkomen. Als je vervolgens gaat bouwen moet je een bouwvergunning aanvragen. Als je dat in hetzelfde systeem verwerkt en met elkaar weet te matchen, dan is in één oogopslag inzichtelijk hoe uitwisseling van materialen tot stand

'Veel bestuurders zien niet dat een circulair economisch model een inclusief model is'

zou kunnen komen. In die zin beseffen gemeenten niet dat zij in potentie heel veel kennis over materialen in huis hebben. Binnen wettelijke kaders kunnen gemeenten nu al voorwaarden stellen voor hergebruik van materiaal bij het afgeven van sloop- en bouwvergunningen. Daarnaast is de gemeente grondstofeigenaar van haar eigen vastgoed. Het zou goed zijn als je als gemeente daar een visie op hebt.'

Die visievorming komt Baars lang niet overal tegen, terwijl dat in tijden van duurzaamheid essentieel is: 'Hoe ga je om met de milieubelasting die het gevolg is van nieuwe ontwikkelingen? Want duurzaamheid gaat veel verder dan het bouwen van een energieneutrale woning. In Nederland is CO₂-reductie vooral een energiereductiespel geworden. Terwijl in materialisatie en hergebruik een grote CO₂-reductie valt te realiseren.' Baars denkt dat er andere besluiten genomen zouden worden, als er meer bewustzijn zou zijn van de impact van materialen op het milieu. Het begint met kennis, maar een materialenpaspoort vindt Baars geen goed middel om inzichtelijk te maken welke materialen er gebruikt zijn. 'Het idee dat je circulaire economie mogelijk maakt door middel van een materialenpaspoort is achterhaald. Goed documenteren van gebruikte materialen bij nieuwbouw is verstandig, maar dat wil niet zeggen dat een gebouw circulair is gemaakt. Als we nu iets maken, gaan we dat pas over 50 jaar afbreken. Een materialenpaspoort gaat in het beste geval over 50 jaar pas leiden tot een circulaire stad. Dat is in onze ogen te laat.'

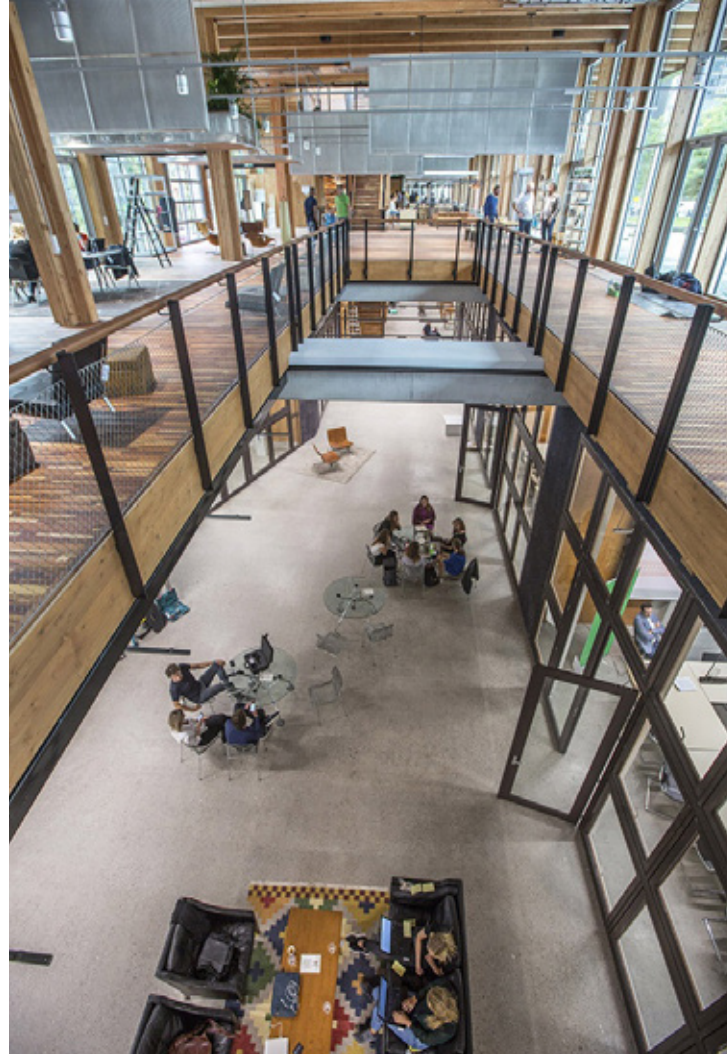
De juiste vraag bij aanbestedingen

Gemeenten hebben vaak een circulaire ambitie. Zijn er mogelijkheden om duidelijk te maken wat *urban mining* voor hen kan betekenen? Baars: 'Het begint bij de juiste uitvraag bij aanbestedingen. Anders krijgen ze geen circulair aanbod. Pas als gemeenten gaan promoten bij partijen met een sloop- of bouwopgave, dat er een aanbod is van bouwmaterialen via *urban mining*, dan betekent dit concurrentie voor het huidige lineaire systeem van

INFORMATIE

Michel Baars is directeur van het in 2015 opgericht bedrijf New Horizon

www.newhorizon.nl

FOTO'S NEW HORIZON

bouwen en slopen. Dan gaat het systeem pas goed werken.' New Horizon werkt momenteel samen met projectontwikkelaars en woningbouwcorporaties. Dit zijn vaak langdurige samenwerkingen. Daarnaast wordt samengewerkt met de industrie. 'Bij producenten en distributiebedrijven die bouwmaterialen aan de sector leveren leiden we innovatieprogramma's en brengen onze grondstoffen in.' Wat *urban mining* als onderdeel van de circulaire economie interessant maakt voor bestuurders, is dat andere beleidsterreinen gekoppeld kunnen worden aan de urban-mining-aanpak. Baars: 'Veel bestuurders zien niet dat een circulair economisch

'Gemeenten beseffen niet dat zij in potentie heel veel kennis over materialen in huis hebben'

model een inclusief model is. Een nieuwe economie, waarbij je ook mensen kan betrekken die nu een afstand tot de arbeidsmarkt hebben. Dat is voor een lokale overheid cruciaal. Dan gaat het besteedbaar inkomen omhoog en de uitkeringen naar beneden. Andere waarden worden belangrijk, waaronder ook maatschappelijk sociale waarden. Dus als een overheid circulair beleid maakt, moet zij ook nadenken over de inclusieve economie. Op die manier zijn meerdere vliegen in een klap te slaan.'

De kennis in huis, en dan....?

Een aantal gemeenten in Nederland heeft al veel kennis van circulariteit en *urban mining* in huis. Zo zal in 2025 de Metropoolregio Amsterdam (MRA) tot de meest circulaire grootstedelijke regio's van Europa behoren. Althans, dat is de ambitie die in het Ontwikkelplan Circulaire Economie Metropoolregio Amsterdam wordt uitgesproken. Utrecht is iets bescheidener, zo niet realistischer. In 2050 wil Utrecht als stad helemaal circulair zijn. Rotterdam wil dat in 2030 circulair de maatstaf is. Baars ziet alle ambities met interesse tegemoet, maar vult aan: 'Er zijn koplopers die hun verantwoordelijkheid niet nemen en hun kennis niet willen delen. Zij willen hun kennis van *urban mining* niet delen omdat ze "de wedstrijd" willen winnen. Wij van New Horizon vinden juist kennisdelen van zeer groot belang. Gemeenten moeten openstaan voor deze ontwikkeling en actief bezig zijn met het binnenhalen van die kennis.' ←

Overheidsparticipatie en data ten dienste van burgers

Brainport Smart District Helmond

De woonopgave is groot. Op meerdere plekken in Nederland worden plannen gesmeed voor de bouw van nieuwe woonwijken. “Nieuw” vertelt niet alleen iets over de leeftijd van de wijken. Nieuw kan ook betekenen dat zij op een geheel andere dan gebruikelijke manier worden ontwikkeld. Het Brainport Smart District Helmond (BSD) is zo’n wijk. Hier wordt gewerkt aan een woonwijk waar bewoners zelf energie opwekken, voedsel verbouwen en de watervoorzieningen op peil houden. Met de data-analyse die hieraan ten grondslag ligt kunnen allerlei nieuwe (digitale) technieken toegepast worden. Wat betekent dit voor de gemeente en voor toekomstige bewoners? Een gesprek met wethouder Cathalijne Dortmans, projectwethouder Brainport Smart District over de veranderende rol van de overheid bij deze wijkontwikkeling. VINCENT KOMPIER

Thuis voelen

Helmond is bij veel mensen niet onbekend. Sinds 1996 wordt aan de wijk Brandevoort gewerkt, die in binnen- en buitenland opzien baarde door haar traditionele architectuur. Een stijlbreuk ten opzichte van veel eerder gerealiseerde woonwijken binnen en buiten Helmond, waar de modernistische architectuur vaak de boventoon voert.

In Brandevoort niet: grote delen van de wijk zijn opgezet volgens de principes van het *New Urbanism*, waarbij het belang van voetgangers, menging, differentiatie en het ‘thuis voelen’ centraal staan.

Dat ‘thuis voelen’ is zeker een van de doelen van het BSD, maar dan op zijn 21ste eeuw. De wijk moet volgens het Plan van Aanpak een aantrekkelijke, circulaire, sociale, veilige, gezonde wijk worden, waar participatie hoog in het vaandel staat. Vooral de participatieambitie en de ambitie voor de digitale wijk spreken tot de verbeelding.

‘We kunnen gewoon beginnen en ons aanpassen aan de omstandigheden’

Wethouder Dortmans: ‘Bij het opstellen van het Plan van Aanpak en de Visievorming in 2017, zijn toekomstige bewoners en gebruikers al actief betrokken. Dat is het grote verschil met de rest van Brandevoort, dat toch op een klassieke VINEX-achtige manier ontwikkeld is. Hier lag het Masterplan van Rob Krier aan ten grondslag. Het stedenbouwkundig plan van UNStudio voor BSD is flexibeler.’

Overheidsparticipatie nieuwe stijl

‘Kenmerkend voor de ontwikkeling van BSD is de andere stijl van overheidsparticipatie. Het Plan van Aanpak getuigt daarvan. Aanpassen aan de omstandigheden is de leidraad. Dat betekent dat we nu nog niet helemaal honderd procent kunnen zeggen hoe de wijk er uiteindelijk uit komt te zien. We worden als overheid eerder geacht te ondersteunen, dan om voor te schrijven. Uiteraard kunnen we op logische vragen alle antwoorden van tevoren vastleggen, maar we kunnen ook gewoon beginnen en gaandeweg ons aanpassen aan de omstandigheden. Dat vraagt van de gemeente wel om los te laten, om een nieuwe manier van denken en om niet alles van tevoren voor te schrijven.’

Het werkt ook andersom: het eerste verkavelingsplan, waar veertig kavels beschikbaar werden gesteld, leidde in het begin tot opgetrokken wenkbrouwen bij de kavelafnemers. Werden er werkelijk maar zo weinig randvoorwaarden gesteld? De ruimte en vrijheid die er was, werd licht argwanend bekeken. Na een tijdje kwamen kavelontwikkelaars juist bij de gemeente vragen om ondersteuning, omdat ze er zelf niet uitkwamen. Dat is een leeraspect, vindt Dortmans, en ook het bijzondere aan de ontwikkeling: ‘Bewoners zien dat het moeilijk is. Samen kom je tot een andere invulling van de overheidsparticipatie.’

Quadruple helix

Wat raadt Dortmans gemeenten aan, hoe maakt ze hen enthousiast om op vergelijkbare manier een wijk te ontwikkelen? ‘Ten eerste vind ik het echt bijzonder hoe wij de zeven programmalijnen integraal en samen met bewoners hebben bedacht en in de praktijk uitwerken, dat is echt uniek. Ten tweede vind ik het een prachtig voorbeeld van een *quadruple helix*. Dat is een term uit het Sociaal Domein, wat wil zeggen dat een brede samenwerking wordt gezocht tussen overheid, bedrijfsleven, onderwijs en burgers.’

Dat is niet altijd gemakkelijk, maar creëert wel draagvlak; zelfs voor er een paal de grond in is geslagen. Het leert Dortmans dat vertrouwen belangrijk is: ‘Er is heel veel op te halen bij de mensen. De kennis is er, we kunnen er gebruik van maken.’ Tenslotte

‘Onderzocht wordt of en hoe data in handen van de burgers kunnen blijven’

benadrukt ze dat, in vergelijking met de VS en China, bij de ontwikkeling van BSD het ‘Europese’ model wordt gehanteerd als het gaat om het gebruik van de data. In dit model zijn data niet van de overheid of van grote mondiale techbedrijven, maar onderzocht wordt of, en hoe, data in handen van de burgers kunnen blijven. ‘Ook vragen we ons af welke (sociale) effecten technologische innovatie op de mens heeft.’ Een manier van omgang met data waar ze in de VS nog van opkeken, maar ook in geïnteresseerd zijn, bemerkte Dortmans bij een recent bezoek aan Amerika. ‘Het maakt van BSD een spannende proeftuin voor de omgang met data in het alledaagse leven.’

INFORMATIE

Brainport Smart District Helmond: www.brainportsmartdistrict.nl

VISUALS UNSTUDIO, PLOMP

Geluk is niet voor niets hip en happening

ROOS DOHMEN

Natuurtuin 't Loo, Bergeijk | FOTO ARCHITECTUUR LOKAAL

We streven ernaar om zo gelukkig mogelijk te zijn. Geluk geeft energie en beïnvloedt ons zelfvertrouwen. Ook heeft het grote voordelen voor onze gezondheid: gelukkige mensen hebben een lagere bloeddruk, een hogere pijngrens en een beter immuunsysteem. Bovendien leven gelukkige mensen langer. Maar is geluk wel beïnvloedbaar? Of word je simpelweg met een bepaald niveau geboren en kan je 'geluk' of 'pech' hebben? Onderzoek toont aan dat zaken waar je weinig invloed op hebt, zoals hoe slim of aantrekkelijk je bent en hoeveel geld je hebt, ons geluksgevoel nauwelijks beïnvloeden. Het maakt dus niet heel erg uit hoe je eruitziet, hoe slim je bent en hoeveel geld je hebt (als je maar rond kan komen).

Wat bepaalt ons geluk dan? In de gelukswetenschap wordt ervan uitgegaan dat geluk voor 40% bepaald wordt door genen, 10-20% door omstandigheden waarin je leeft en voor 40-50% door eigen keuzes.

We kunnen dus wel degelijk invloed uitoefenen op ons geluksgevoel. Maar waar moet je dan op letten als je gelukkiger wil worden? We hebben behoefte aan plezier en willen het gevoel hebben dat we kunnen groeien en ons ontwikkelen. Bovendien hebben we behoefte aan sociale verbondenheid. Daarnaast willen we dat ons leven betekenisvol is; we willen echt een bijdrage leveren. En dat willen we dan weer doen op een manier die bij ons past; we hebben namelijk een grote drang naar autonomie.

Maar hoe doe je dat dan, investeren in geluk? Je moet het monitoren. De uitkomsten geven inzicht in welke factoren aandacht behoeven om je geluk te vergroten. Het monitoren van geluk is niet ingewikkeld; met een goede onderzoekstool ben je al een heel eind.

Dan volgt stap twee: gerichte veranderingen doorvoeren om geluk te verhogen. Schort het aan de mate van autonomie van burgers?

Dan kunnen overheden bewoners betrekken in 'stadmaken'. Dit houdt bijvoorbeeld in dat bewoners ideeën over de fysieke omgeving kunnen aanleveren. Zo kunnen ze aangeven wat voor soort planten of sociale faciliteiten ze in hun nieuwe wijk zouden willen hebben. Het zijn de burgerinitiatieven die een gevoel

'Burgerinitiatieven die een gevoel van autonomie oproepen zorgen voor gelukkigere burgers'

van autonomie oproepen en zo voor gelukkigere burgers zorgen. Een diverse samenstelling van een wijk draagt bij aan het geluk van inwoners. Een gebouw waar studenten en ouderen naast elkaar wonen is een mooi voorbeeld hiervan. Doordat studenten in de vorm van vrijwilligerswerk de oudere bewoners helpen en gezelschap houden, stijgt hun gevoel van betekenis. De ouderen zijn op hun beurt weer minder eenzaam.

Buiten kijf staat dat we anders moeten kijken naar geluk. Geluk komt niet vanzelf. Je zult de problematische factoren moeten identificeren, en er vervolgens in moeten investeren. Gelukkig investeren meer en meer overheden en organisaties in geluk. Onze gezondheid staat immers op het spel. ←

INFORMATIE

In de rubriek **En ik dan?** gaat over het wel en wee van burgers en hun leefomgeving. Roos Dohmen is als gedragspsycholoog verbonden aan Happiness-Lab.

www.happiness-lab.nl

Burgertop helpt bij omgevingsvisie Lunetten

Burgerparticipatie en omgevingsvisie. De termen staan regelmatig gebroederlijk op papier, worden vaak in één adem genoemd. Maar hoe ziet dat eruit in de altijd weer lastige praktijk? In de Utrechtse bloemkoolwijk Lunetten nam een groep bewoners het initiatief voor het organiseren van een zogenaamde burgertop. Tachtig a-select gelote buurtgenoten bogen zich samen een vrije zaterdag over de toekomst van hun wijk. Hoe ging dat precies in zijn werk, wat leverde het op voor de omgevingsvisie en is het voor herhaling vatbaar? BERNY VAN DER DONK

'We waren oorspronkelijk helemaal nog niet bezig met die omgevingsvisie', vertelt buurtbewoner en gepensioneerd politicoloog Theo Blom. 'Het begon vier jaar geleden met een pilot rondom buurtbudgetten. Een kerngroep van zo'n twintig bewoners en een paar ambtenaren probeerden in kaart te brengen hoe gemeentelijke middelen in onze wijk werden besteed. Natuurlijk was de ambitie om daar als burgers meer op te kunnen sturen.' In vogelvlucht vertelt Blom hoe het idee voor een burgertop daar kon ontkiemen. 'Het onderzoek naar buurtbudgetten was op zichzelf erg interessant. We kregen - na wat

aandringen - best veel medewerking van ambtenaren. De verkenning leverde helaas minder praktische handvatten op. We kregen vooral begrip voor de grote complexiteit van zo'n begroting. Lang niet alles was tot op wijk-niveau uit te splitsen. We besloten toen om wat meer uit te zoomen en ons te richten op de toekomst van de wijk. Waar willen we staan over twintig jaar? Zo'n visie wilden we niet met een klein clubje *usual suspects* opstellen. Iemand kwam met het idee voor een burgertop. Dat sloeg aan, en ook de ambtenaren in ons buurtbudgetclubje onderschreven de wens voor meer representativiteit.'

Wijkregisseur Frits Velthuijs was een van die ambtenaren. 'We wilden graag meebewegen met deze actieve groep in de wijk. Het is volgens mij de eerste keer in Nederland dat bewoners zelf het initiatief voor een burgertop namen. Bovendien moet er voor iedere wijk een omgevingsvisie komen, dus het kwam ons erg goed uit dat bewoners hier hun schouders onder wilden zetten. We spraken af dat we de uitkomsten van die top als vertrekpunt voor de Omgevingsvisie Lunetten zouden gebruiken.' →

→ Experts aan de bar

‘Dat vonden sommige leden van de kerngroep best spannend,’ zegt Blom, ‘Maar het is wel de ultieme consequentie van een burgertop. We konden bewoners toezeggen dat hun inbreng ertoe zou doen.’ Een periode van intensieve voorbereiding ging van start. ‘We lazen het boek “Tegen verkiezingen” van David van Reybrouck, een pleitbezorger van democratische vernieuwing, en bekeken zijn masterclass op Youtube. Het werven van deelnemers verliep in nauwe samenwerking met de afdeling Onderzoek van de gemeente.

‘Het is volgens mij de eerste keer in Nederland dat bewoners zelf het initiatief voor een burgertop namen’

Een a-selecte steekproef van twaalfhonderd Lunettenaren ontving een brief van de kerngroep. Uiteindelijk reageerden precies tachtig mensen positief. ‘Het was een redelijke dwarsdoorsnee van de wijk, al hebben we de non-response niet onderzocht. In ieder geval was het kwantitatief wel exact waarop we hadden gemikt,’ vertelt Blom, ‘het gezelschap paste precies in de zaal van theater De Musketon.’

Op een zaterdag eind 2017 gingen deze ‘topbewoners’ onderling in gesprek over de toekomst van hun wijk.

‘We hebben het programma als kerngroep zelf bedacht en geregeld. In de ochtend begonnen we met een vrije discussie in tien groepjes. Iedereen mocht onderwerpen inbrengen waarover ‘s middags moest worden doorgepraat. Om dit in goede banen te leiden hadden de tien voorzitters een cursus *deep democracy* gevolgd. Ze leerden rekening te houden met de onderstroom, met minderheidsopvattingen binnen een groep. We hadden vooraf een inschatting gemaakt welke onderwerpen waarschijnlijk aan de orde zouden komen en daarvoor deskundigen ingehuurd voor het middagedeelte. Die hebben we aan de bar gezet, ze waren op afroep beschikbaar.

Zo wilden we voorkomen dat ze een te groot stempel zouden drukken op de uitkomsten.

In de praktijk bleek dat groepjes eerst zelf aan de slag gingen en pas later ‘hun’ deskundige ophaalden. Alles bij elkaar kostte de burgertop € 5.400, een bedrag dat de gemeente heeft betaald.’

Tóptop

‘Aan het eind van de dag waren we bijna euforisch,’ herinnert Blom zich. ‘Het was een inspirerende en creatieve dag. Op hoofdlijnen week het gelukkig niet veel af van wat we als kerngroep voor ogen hadden: een groene, duurzame en op ontmoeting gerichte wijk. Maar die thema’s werden wel geladen met allerlei concrete ideeën. Aanvullend kwamen thema’s als veiligheid en een goede wijk-PR ter sprake.’ De uitkomsten van de burgertop waren dankbaar basismateriaal voor een aantal workshops over de omgevingsvisie Lunetten. Naast bewoners schoven ook vertegenwoordigers van instellingen en bedrijven aan bij deze sessies. Over de inrichting van workshops en andere processtappen werd telkens overlegd met een kerngroep van buurtbewoners. Uiteindelijk ging er eind september 2018 een concept-omgevingsvisie naar de Utrechtse gemeente-

‘We konden bewoners toezeggen dat hun inbreng ertoe zou doen’

raad. De rol van de burgertop kreeg een prominente plek in die tekst. Inmiddels is de inspraaktermijn achter de rug en kan de raad binnenkort een eindoordeel geven.

Blom kijkt tevreden terug op dit proces en op de burgertop waar het allemaal mee begon. ‘Naast een stevige, koersbepalende agenda heeft die top vijftig nieuwe vrijwilligers

opgeleverd. Dat komt misschien ook doordat we na afloop iedereen hebben gebeld. Al met al was het wél heel intensief, ik weet niet of we het nog een keer op zouden kunnen brengen.’

Wijkregisseur Velthuijs is blij met de inhoudelijke oogst en onderstreept de winst van nieuwe vrijwilligers. ‘Toch zie ik een - door bewoners georganiseerde - burgertop niet *copy paste* in alle wijken voor me, de

‘Wat goed gelukt lijkt is het organiseren van een zekere continuïteit’

slagkracht van Lunetten is tamelijk uniek. Wel belooft het nieuwe college in het coalitieakkoord aandacht te besteden aan nieuwe vormen van participatie, waaronder gelote buurt- en wijkplatforms.’

Voorbij het experiment

Die politieke aandacht op stedelijk niveau past in het pleidooi van de Utrechtse Ruimtemakers. Deze ‘zwerm van mensen/initiatieven/collectieven’ hamert sinds een aantal jaar op het belang van een betere balans tussen markt, overheid en bewoners. Frans Soeterbroek is zo’n ruimtemaker, die zich inzet als bruggenbouwer van lokale initiatieven en de overheid. Hij maakte vele vliegrepen in deze zwerm. De ontwikkelingen in Lunetten kent hij van afstand. ‘Wat goed gelukt lijkt is het organiseren van een zekere continuïteit. Via de route buurtbudgetten, burgertop en omgevingsvisie is er nu bijvoorbeeld een energieplatform dat voortbordurt op die uitkomsten. Wat zal moeten blijken is of concrete initiatieven van bewoners straks ook voorrang krijgen.

We moeten af van het alleen ‘ophalen’ van wat de buurt wil. Stop met het hobbelen van experiment naar experiment, maar stel nieuwe spelregels op om bewoners niet als proefkonijn maar als gelijkwaardig partner aan tafel te krijgen.’

‘Ik ga hierover graag het goede gesprek aan,’ vertelt Velthuijs. ‘Wat moet je als overheid doen, wat kun je bij bewoners laten? Er zijn groepen die heel veel zelf willen en kunnen. Kijk naar Lunetten. Er zijn ook bewoners die tot over hun oren in andere zorgen zitten en graag willen dat de overheid het voor hen regelt. Die balans moeten we samen zien te vinden, en die kan per wijk of buurt heel verschillend zijn.’ ←

INFORMATIE

In de rubriek **De Omgevingswet** belichten we inspirerende voorbeelden over de totstandkoming van een gemeentelijke omgevingsvisie.

Berny van de Donk is zelfstandig adviseur gebiedsontwikkeling en storytelling.

www.bernyvandedonk.nl

Bouwgroepen in Delft

Interieur Grachtenhuis Nieuw Delft | Foto's RAPH KÁMENA

Tijdens de crisis namen particuliere en collectieve projectontwikkeling een grote vlucht: particulieren en collectieven namen zelf het heft in handen en gingen hun eigen huizen bouwen. Het gold voor veel gemeenten als (enige) mogelijkheid om de bouwproductie op gang te houden. Nu de bomen weer tot in de hemel groeien en de woningvraag evident is, is mijn vraag of, en hoe de positie van met name collectief particulier opdrachtgeverschap (CPO) behouden kan blijven. De praktijkervaring van architect Liesbeth Janson in de Spoorzone in Delft laat zien dat CPO onverminderd van waarde is. VINCENT KOMPIER

Spoorzone Delft

Vanaf voorjaar 2015 is het hoogspoor dwars door Delft definitief verleden tijd. In dat jaar is de spoortunnel in gebruik genomen, evenals het nieuwe ondergrondse station. Met de sloop van het hoogspoor is ruimte vrij gekomen voor stadsontwikkeling. De gemeente Delft heeft hier inmiddels haar nieuwe stadskantoor neergezet. Ook de door Mecanoo ontworpen bovengrondse stationshal is in 2017 opgeleverd. Het spoorviaduct dat de stad doormidden sneed is verdwenen. *Nieuw Delft* heet het gebied naast het historisch hart, dat momenteel in ontwikkeling is. Op ongeveer 24 hectare zullen circa 1.200 woningen en circa 40.000 vierkante meter aan nieuwe stedelijke functies ontwikkeld worden. Het stedenbouwkundig plan *Zicht op Delft* van Palmbout Urban Landscapes biedt het kader hiervoor. De afgelopen jaren werkten particulieren, woongroepen, ontwikkelaars, bouwers en ondernemers aan de totstandkoming van de

Coendersbuurt, een van de eerste ontwikkelbuurten van Nieuw Delft. Liesbeth Janson is architect en eigenaar van Studio Huijgens en heeft in de Coendersbuurt, een buurt met zelfbouw, één CPO-project gerealiseerd en tegenover dit gerealiseerde project is een tweede CPO-project waar zij met de toekomstige bewoners aan werkt, in aanbouw.

Bouwgroep als crisisoplosser

Net als op veel andere plekken in Nederland was de crisis voor de gemeente Delft reden om anders naar haar stedelijke ontwikkeling te kijken. De ontwikkeling van de Spoorzone liep vast. In maart 2014 organiseerde het Ontwikkelingsbedrijf Spoorzone (OBS, onderdeel van de gemeente) een informatiemarkt, met het idee om de mogelijkheden voor particulier opdrachtgeverschap te onderzoeken. Op deze markt konden architecten aan potentiële kavelkopers laten zien wat de mogelijkheden waren. Liesbeth Janson was één van de architecten. De gemeente stelde voor om het gebied te ontwikkelen voor grondgebonden woningen van maximaal vier lagen. Zelfbouwers en CPO-groepen konden hier aan de slag. 'Vijf verschillende opdrachtgevers die op zoek waren naar een plek waar zij hun woonwensen voor de volgende levensfase zouden kunnen vormgeven, kwamen zo in 2014 bijeen', vertelt Janson. Mijn idee om direct tegenover het station samen een modern grachtenhuis te bouwen, sprak hen aan. Sommigen hadden hele specifieke wensen, die ze nooit zo kant en klaar zouden kunnen kopen in een nieuwbouwwoning. Zo is het penthouse een rolstoelbestendige uitkijkpost geworden, met vier terrassen, waar je met de lift direct in huis komt.' In december 2014 kocht de bouwgroep de grond. 'Twee jaar

Grachtenhuis Nieuw Delft

nadat ik de opdracht kreeg, konden de eerste mensen het Grachtenhuis *Nieuw Delft* gaan bewonen. Minister Blok sloeg destijds de eerste paal'. De opdrachtgevers uit de bouwgroep waarvoor Janson de woningen heeft ontworpen waren de eerste bewoners van de Coendersbuurt.

Stadsontwikkeling met bewoners

Het bouwen voor een kleine groep opdrachtgevers heeft Janson aan het denken gezet over wat de bijdrage van CPO aan stadsontwikkeling kan zijn. 'Net als veel andere architecten heb ik ook op Vinexlocaties gebouwd. Daar was alles gericht op winstmaximalisatie. Daardoor zat je eindeloos te vergaderen hoe het nóg goedkoper kon. Maar daar wordt een huis niet goedkoper van; alleen de marge bij de ontwikkelaar wordt groter. En tegelijkertijd neemt de architectonische diversiteit af. Het is bijzonder om te zien dat bij CPO-projecten alle aandacht, tijd en geld in het zo goed mogelijk ontwikkelen en bouwen van de woning gaat zitten. Er blijft niets aan de strijkstok hangen, want die is er niet.'

Inmiddels is Janson aan de slag met een tweede groep opdrachtgevers: 'Door het succes van het eerste project was er veel belangstelling en klopte een tweede groep geïnteresseerden bij mij aan. De bouw in het Van Leeuwenhoekkwartier is inmiddels begonnen en komend jaar zullen negen nieuwe woningen opgeleverd worden. Dit gebied is ook onderdeel van Nieuw Delft.'

Verscheidenheid

'Het waarom van CPO zou voor bestuurders eigenlijk geen vraag meer moeten zijn,' aldus Janson, 'Als mensen steden

bezoeken gaan ze altijd naar oude binnensteden, waar de verscheidenheid groot is. Niemand bezoekt een Vinexwijk omdat daar zo veel te zien is. Wat is nou mooier dan dat je als bestuurder op deze manier meer verscheidenheid en kwaliteit aan je stad kunt toevoegen? Mensen zijn enorm creatief als het om het eigen wonen gaat, niemand zal als ideaal hetzelfde huis als dat van de buurman tekenen. Het project in Delft laat zien dat zowel bewoners als bestuurders trots zijn op het bereikte resultaat: je kan als bestuurder geen betere bewoners hebben dan deze. Zij

'Er blijft niets aan de strijkstok hangen, want die is er niet'

denken na over hun woning, over de architectuur, over de plattegrond tegen de achtergrond van de volgende levensfase waar ze in terecht komen. Zo zijn alle woningen levensloopbestendig gebouwd.' In Delft is het Janson gelukt om met groepen opdrachtgevers woningen te ontwerpen, waar met belangstelling uit het buitenland naar wordt gekeken. Groepen belangstellenden uit verschillende landen zijn erg benieuwd hoe een dergelijk CPO-project tot stand is gekomen. Zo heeft de Britse 'Taskforce Right to build' haar derde bezoek al aangekondigd.

Keurmerk CPO

Het valt Janson op dat het begrip CPO inmiddels wordt oppgerek. Projectontwikkelaars of ontwikkelende architecten bieden eigenlijk traditionele ontwikkelaarsmodellen aan, waarin 'medeopdrachtgeverschap' of →

Tweede CPO-project in aanbouw

Zijgevel Grachtenhuis Nieuw Delft

→ 'zegenschap' lijken te zijn verwerkt. Die plannen blijken in de praktijk van bovenaf, zonder inspraak te worden ontwikkeld en met een 'CPO-etiket' in de markt gezet.

'Het getuigt van weinig respect voor het echte CPO-werk. Feitelijk verdringen professionals de bewoners-initiatiefnemers. En dat heeft iets schrijnends. Gemeenten zouden een keurmerk CPO moeten ontwikkelen, waarin de echtheid en de rol van eindgebruikers, en dus de bewoners gewaarborgd wordt.'

Vreemd genoeg lijkt de pure vorm van CPO nog steeds gemeenten af te schrikken, uit angst voor extra werk en trage processen. Vaak zit die weerstand in het ambtelijk

'Professionals verdringen bewoners-initiatiefnemers'

apparaat en niet bij de bestuurders. Janson weet beter: 'Mensen die samen bouwen willen allemaal dezelfde kant op: snel vergunning verkrijgen, snel inzicht in de bouwkosten en snel verhuizen. Dus die overeenstemming komt er altijd binnen een bouwgroep. Het blijft lastig om de pluspunten van CPO iedere keer opnieuw uit te moeten leggen aan de gemeente, terwijl de voordelen evident zijn. Het levert bijzondere architectuur op, voor zowel bewoner als voor de stad; het versterkt de cohesie tussen bewoners, de investering gaat in de woning zitten en niet naar personen die na afbouw van de woning vertrokken zijn. Gemeenten zouden de authenticiteit van CPO-projecten sterker moeten bewaken en letterlijk zorgen voor de fysieke ruimte (grond) om ze te kunnen realiseren.' ←

INFORMATIE

Liesbeth Janson is architect/eigenaar van Studio Huijgens.

www.studiohuijgens.nl
www.righttobuildtoolkit.org.uk

Proeftuin Aardgasvrij Boven Pekela en Doorsnee buurt: **van krimp naar kans**

Op initiatief van bewonersgroep Boven Pekela Energie Neutraal en in samenwerking met de gemeente Pekela is onderzocht hoe het dorp Boven Pekela energieneutraal kan worden zonder de lasten voor de bewoners te laten stijgen. Hoe krijgt deze ambitie handen en voeten? MARGOT DE JAGER

Boven Pekela | foto's MARTIN VAN DER KOOIJ

Het voeteneind van Pekela

Boven Pekela is een dorp in de gemeente Pekela in Oost-Groningen. Door de afgelegen ligging werd het ook wel 'het voeteneind van Pekela' genoemd, waarvan de inwoners lange tijd vonden dat ze er maar een beetje bijhingen, wat betreft de voorzieningen. Rond 1900 kreeg het een eigen kerk en de status van dorp. Ook nu is het van belang de voorzieningen op peil te houden in dit krimpgedebied van Groningen. Boven Pekela heeft veel vrijwilligers die zich inzetten voor de leefbaarheid en het in stand houden van de beschikbaarheid en toekomstbestendigheid van bestaande voorzieningen en particuliere woningen. Verduurzamen van de leefomgeving is een belangrijk aspect hierin.

Geen hogere woonlasten

Het begon met een initiatief van wijkbewoners, die de bewonerswerkgroep Boven Pekela Energie Neutraal oprichtte in september 2014. Zij deden dit in samenwerking met de Coöperatie Pekela Duurzaam. De werkgroep bestond naast bewoners van Boven Pekela, uit vertegenwoordigers van het bestuur van het dorps huis De Riggel, de school en de ondernemersvereniging. 'De werkgroep timmert al vijf jaar aan de weg om door middel van bijeenkomsten, nieuwsbrieven voor bewoners en geïnteresseerden en publicaties in

streekbladen aandacht te vragen voor het energieneutraal maken van de wijk', aldus Robert de Jonge van de bewonerswerkgroep. Kennis over duurzaamheid haalden de bewoners bij de in 2013 opgerichte Stichting Samen Energie Neutraal (SEN), die dorpen of stadswijken in Noord-Nederland begeleidt om binnen 10 jaar energieneutraal te worden. Ook de werkgroep Boven Pekela Energie

'Deze vrij unieke aanpak past bij de lokale omstandigheden, waar de gemiddelde inkomens de laagsten zijn van Nederland'

Neutraal wil dit voor elkaar krijgen en bewoners helpen hun woningen energiezuinig en toekomstbestendig te maken, zonder dat hun woonlasten omhoog gaan.

Groengas uit rioolslib

In april 2018 vroeg de bewonersgroep de gemeente te laten onderzoeken of de welke wijk energieneutraal kon worden. De gemeente stelde geld ter beschikking voor het laten opstellen van het *Uitvoeringsplan Aardgasvrij Boven Pekela en Doorsneebeurt*.^[1] 'Het uitvoeringsplan is opgesteld door de stichting SEN en bestaat uit twee delen. In het ene deel wordt de bewoners gevraagd een hybride warmtepomp aan te schaffen om het gasverbruik met gemiddeld 50% te verminderen. Er worden twaalf zonnepanelen aangeschaft om het verhoogde elektriciteitsverbruik te compenseren. In het andere deel wordt gewerkt aan het oprichten van een groengasfabriek. Deze fabriek maakt uit rioolslib, voedselresten en varkensmest groengas. Dit groengas vervangt het aardgas dat nog wel door de bewoners gebruikt wordt', licht Wilma Manenschijn van de gemeente Pekela toe. 'Het oprichten van de groengasfabriek gebeurt in samenwerking met Bareau, de uitvinder van het procedé dat in deze fabriek plaatsvindt.'

Aardgasvrije Wijken

In juni 2018 deed de gemeente een subsidieaanvraag bij de Rijksoverheid in het kader van het programma *Aardgasvrije Wijken* voor het starten van een proeftuin voor het aardgasvrij maken van Boven Pekela en Doorsneebeurt.^[2] Deze aanvraag werd in oktober 2018

Bewonerswerkgroep Boven Pekela Energie Neutraal geeft gas

gehonoreerd, als één van de 27 geselecteerde wijken in het programma. Inmiddels is een begin gemaakt met de uitvoering van het project. 'De eerste scans zijn door adviesbureau Invent gedaan. Op basis van deze scan wordt een advies opgesteld voor elke woning. Er worden offertes geleverd voor (hybride)warmtepomp en zonnepanelen. En dan wordt er een financieel plaatje gemaakt met een aanbod voor de bewoner,' vertelt Manenschijn.

Profiel van de wijk

De ca. 235 woningen van Boven Pekela zijn eengezinswoningen in eigen bezit. Het merendeel van de woningen dateert van voor de jaren 70, en minstens de helft betreft het vooroorlogse woningen. De norm om mee te kunnen doen aan het programma *Aardgasvrije Wijken* was 500 woningen. Maar ook het rendabel maken van de groengasproductie vereist een wijk van enige omvang. Daarom is het proeftuingebied uitgebreid met de Doorsnee buurt, die in het verlengde van Boven Pekela ligt. Daarmee komt het aantal woningen uit op 608.

Laagste inkomens

Het Rijk vroeg voor haar programma *Aardgasvrije Wijken* expliciet naar leereffecten van het aardgasvrij maken van wijken. Volgens Pieter Brink van SEN zit het grootste leereffect in het budget neutraal

'De kennis die is opgedaan in Pekela wordt met grote interesse gevolgd in Amsterdam'

maken van aardgasvrij. Deze vrij unieke aanpak past bij de lokale omstandigheden van de plek, waar de gemiddelde inkomens de laagsten zijn van Nederland: 'De inwoners hoeven niet méér te betalen. Zij betalen met hun huidige energierekening in acht jaar de investering af. Daarna wordt de energierekening minder (zo'n 600-800 euro per jaar).'

De kennis die is opgedaan in Pekela wordt inmiddels met grote interesse gevolgd o.a. in Amsterdam. Omdat gebruik kan worden gemaakt van de bestaande infrastructuur, zijn geen enorme investeringen nodig. In Amsterdam gaat het dan om het opschalen naar een wijk van 13.000 woningen in Gaasperdam. ^[3]

Vliegwieleffect

Het bewonersinitiatief heeft laten zien dat doorzetten loont. Inmiddels doen 60 huishoudens mee aan de pilot die inmiddels is gestart. 'Bij mensen die aan de pilot deelnemen wordt de eerste apparatuur geplaatst. Zij gaan als ambassadeur voor ons optreden en zo hopen wij andere mensen enthousiast te krijgen voor het project. Het is de bedoeling dat dit als een vliegwiel gaat werken. Immers als de buurman tevreden is en er geld aan overhoudt, dan wil jij dat toch ook?', concludeert De Jonge. ←

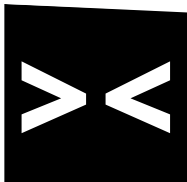
INFORMATIE

^[1] Het **Uitvoeringsplan Aardgasvrij Boven Pekela en Doorsnee buurt** werd gemaakt in nauwe samenwerking met de gemeente Pekela, de Coöperatie Pekela Duurzaam, de werkgroep Boven Pekela Energieneutraal, Bureau en Invent.

^[2] Boven Pekela en Doorsnee buurt maken deel uit van het programma **Aardgasvrije Wijken** van het kabinet. Met dit programma wordt beoogd om met zogeheten 'proeftuinen' de kennis te stimuleren over het succesvol aardgasvrij maken van woonwijken in Nederland.
www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/aardgasvrije-wijken/deelnemende-gemeenten-aardgasvrij-maken

^[3] Momenteel wordt in Gaasperdam al gewerkt aan een Maatschappelijke Kosten Baten analyse voor het GroenGas QuickFit concept, waarin niet alleen naar geld wordt gekeken maar ook naar de verdeling van kosten en baten, en hoe ook andere maatschappelijke 'slagen' gemaakt kunnen worden, zoals lokale werkgelegenheid bevorderen en energie armoede voorkomen.
www.zuidoost.nl/gaasperdam-gaat-slim-naar-quickfit-aardgasvrij

SEN, www.samenenergieneutraal.nl/boven-pekela

Spelen in de buurt (Eindhoven) | FOTO DANIEL CASAS VALLE

Bewegen in de ruimte

Kansen Omgevingswet voor integratie van sport en bewegen in de ruimtelijke praktijk

In het werkatelier Omgevingswet 'Sport, bewegen en gezondheid ruimtelijk verankerd' kwamen twee werelden bij elkaar: de wereld van de sport en die van de ruimte.⁽¹⁾ Centraal stonden de vragen hoe sport en beweegruiimte integraal opgenomen kunnen worden in de omgevingsplannen, en op welke manier ruimtelijk ontwerp kan bijdragen aan een actieve, gezonde en prettige leefomgeving. De wet treedt naar verwachting in 2021 in werking en veel gemeenten al volop aan de slag om hiermee te experimenteren. Naast juridische en praktische implicaties die de wet met zich meebrengt, kwamen tijdens het werkatelier steeds twee aspecten naar voren: samen doen en integratie. DANIEL CASAS VALLE

Onbekend terrein

Dat de dagelijkse leefomgeving iedereen aangaat staat buiten kijf. De Omgevingswet staat voor samen doen en integraal denken. Dat biedt kansen voor veel partijen: niet alleen voor burgers en ondernemers, maar ook voor beleidsmedewerkers en ontwerpers in dienst van gemeenten. Het integraal werken is stedenbouwkundigen en planologen niet vreemd. Het samenbrengen van technische deelaspecten tot één ontwerp maakt deel uit van de ontwerp praktijk. Participatie is inmiddels standaard in alle ruimtelijke ontwikkelingen van betekenis. Veel instrumenten in de Omgevingswet zijn gedeeltelijk vergelijkbaar met de huidige kaders en praktijk. Echter, voor collega's van andere beleidsterreinen dan ruimte is de Omgevingswet deels nog onbekend terrein. 'Praten' in kaarten en plannen voor de lange termijn blijkt een ware uitdaging voor velen. Zo ook voor de sportbeleidsmedewerker.

De dag van morgen

Samen doen gaat over participatie, het actief betrekken van betrokkenen en belanghebbenden. Maar hoe doe je dat? Een werkatelier van een dag is te kort om dat in een dag in de vingers te krijgen. Ervaringen en tips worden gedeeld, maar voor echte participatie is het toch nodig om met mensen uit de buurt te praten. Met de komst van de Omgevingswet krijgen gemeenten een actieve(re) taak rondom participatie en het betrekken van alle partijen bij nieuwe ontwikkelingen. Naast de formele, verplichte inspraakavonden zullen gemeenten actief op pad moeten gaan. Daarbij is het hun taak om open te staan voor alle soorten van initiatieven. Tijdelijk en permanent, uit de buurt en professioneel, sociaal en commercieel. Deels is dit al praktijk. Vaak worden de informele lijntjes gebruikt om zicht te krijgen op de behoeften en problemen in de buurt. Dit geldt voor sportbeleidsmedewerkers, die

Sporten op een sportpark (Amsterdam) | FOTO DANIEL CASAS VALLE

in de regel goed contact hebben met de beheerders van gemeentelijke en (deels) private sportaccommodaties. Overleg gaat niet alleen over praktische zaken, maar ook over samenwerkingen, subsidies en lange termijn investeringen. In dat opzicht werkt een sportbeleidsmedewerker wellicht onbewust volgens de nieuwe filosofie van de Omgevingswet: vanuit een praktische, open houding en met een blik vooruit op de dag van morgen.

Relevante thema's

Ging 'samen doen' in het werkatelier vooral om het delen van inspirerende verhalen, het integratievraagstuk richtte zich vooral op concrete cases. Elke deelnemende gemeente bracht een concrete casus in die met collega's uit andere gemeenten besproken werd. De interactieve sessies leverden een kleurrijk palet op aan ver-

'Sportbeleidsmedewerkers werken onbewust volgens de nieuwe filosofie van de Omgevingswet'

schillende ruimtelijke opgaven, waarbij de ruimte voor sport en beweging centraal stond. Twee typen opgaven zijn hierbij te onderscheiden: de modernisering van een (gesloten) sportcluster (sportpark) en de optimalisatie van de openbare ruimte in een bestaande omgeving (woonbuurt).

Hoewel elke casus een unieke opgave is, zijn er wel thema's te benoemen die voor meerdere locaties relevant zijn, zoals bereikbaarheid en toegankelijkheid. Daarbij gaat het niet alleen om de functionaliteit van de ruimte (kan iedereen er makkelijk en veilig komen); net zo belangrijk is de openheid en het publieke karakter. Dat geldt voor veel sportparken, die door een perifere ligging en monofunctionele opzet geïsoleerd gesitueerd zijn in relatie tot de bewoonde wereld. Een ander thema is meervoudig of multifunctioneel gebruik. Dat kan worden bereikt door een slim ontwerp op een specifieke plek waar vernieuwing nodig is, zoals op een

trapveldje, schoolplein of buurtpark. Maar soms helpt het ook om in een ruimere omgeving op zoek te gaan naar andere gebruikers (jong en oud) en onbenutte ruimte (kantoorparkeren in het weekend).

Klassiek concert

Het zoeken naar mogelijke nieuwe synergiën in gebruik en ruimte draagt bij aan een integrale aanpak. Een integraal plan vereist goede *framing* en formulering van de opgave. Wellicht contra-intuïtief blijkt vaak dat hoe scherper de afbakening, hoe gericht de zoektocht naar concrete integratie in plannen. Bij het nadenken over kansen en

'In 1967 zijn allerlei stedelijke activiteiten ondergebracht in sociaal-cultureel centrum De Meerpaal in Dronten'

mogelijkheden om beweegruimte beter in de leefomgeving te integreren is een blik op het verleden nuttig. Neem nu het sociaal-cultureel centrum De Meerpaal in Dronten, in 1967 ontworpen door architect Frank van Klingeren, waar allerlei (stedelijke) activiteiten onder één dak zijn samengebracht. Hoewel in opzet integratie van activiteiten nog steeds waardevol en inspirerend kan zijn, laat dit voorbeeld ook zien dat niet alles overal te integreren is. Zeker niet als een sportevent en een klassiek concert tegelijkertijd in dezelfde ruimte plaatsvinden.

Ruimtelijke middelen

Het is moeilijk om te voorspellen of de Omgevingswet in de nabije toekomst echt gaat leveren wat het beoogt: een bijdrage van ruimtelijk ontwerp aan een gezonde leefomgeving. Dat zal per gemeente verschillen. In ieder geval ligt de winst, zo bleek uit de werkateliers, in het samenbrengen van twee verschillende werelden: sport en ruimte. In enkele gevallen ontmoetten collega's van eenzelfde gemeente elkaar voor de eerste keer en werd een bepaald project voor de eerste keer met elkaar besproken. Het werkatelier bood ook een podium voor projecten waar al intensief wordt samengewerkt en waar praktische tips, ideeën en ervaringen worden uitgewisseld.

De rol van de ontwerper kan per project en initiatief anders zijn. Belangrijk daarbij is om de beschikbare ruimtelijke middelen volop in te zetten. Kaarten, schema's, schetsen, referenties, diagrammen zijn allen geschikt om ideeën en principes uit te leggen. De kunde om ruimtelijk te denken en dit helder via beeld te communiceren is de sterke troef die ontwerpers in handen hebben om sport en beweegruimte beter in de leefomgeving te integreren. Met de wet in aantocht kan dit nu al plaatsvinden. ←

INFORMATIE

^[1] De Vereniging Sport en Gemeenten organiseerde in samenwerking met Urban Dynamics en Sport & Ruimte en met medewerking van de Vereniging Nederlandse Gemeenten en Platform 31 twee werkateliers, op 16 januari en 7 mei 2019.

Daniel Casas Valle combineert ruimtelijk ontwerp en onderzoek. Zijn focus ligt op het ontwerp van beweegvriendelijke leefomgevingen, complexe transformatiegebieden en mobiliteitsruimte. Vanuit zijn bureau Urban Dynamics werkt hij veelvuldig samen met andere ruimtelijke disciplines en professionals aan verschillende ruimtelijke plannen, zoals: stedenbouwkundige plannen, masterplannen, ruimtelijke verkenningen en planningscartografie. Tegelijkertijd geeft hij les op verschillende Europese universiteiten. www.urbandynamics.info

FOTO BEKKERING ADAMS ARCHITECTEN

In de rubriek Crossover gaat het over ruimtelijke opgaven, die geïnspireerd worden door een andere discipline of vice versa.

Door te experimenteren met de mogelijkheden van een door de TU Eindhoven ontwikkelde 3D-beton printer, heeft **Bekkering Adams architecten** een intrigerend prototype van een nieuwe benadering van beton gerealiseerd. Door te variëren in hoogte en snelheid van de printkop bij constante materiaaltoevoer is een nieuwe

ornamentiek met een rijke textuur en filigreine uitstraling gerealiseerd. Het ontwerp zoekt daarmee de grenzen van de mogelijkheden op het gebied van ornamentiek, sculpturaliteit en materialiteit.

www.bekkeringadams.nl